

T. Kostiuchenko, T. Martsenyuk, S. Oksamytna

WOMEN IN POLITICS IN UKRAINE AND GEORGIA: PUBLIC OPINION AND NETWORK SUPPORT

The paper is based on the results of public opinion polls in Ukraine and Georgia on women's participation in political sphere, on qualification of men and women as politicians, and attitude towards gender party quotas. It is revealed that public attitude towards participation of women in politics in these two countries is ambiguous although positive perceptions prevail. Dense network of political elites were revealed in the legislative branch of power in Ukraine and Georgia as for 2007-2012 after the application of network analysis of political actors' biographical data. Importance of female deputies within these networks highly depends on their embeddedness into male subgroups.

Keywords: gender relations, gender equality, gender quotas, political networks, centrality, ego-networks.

Матеріал надійшов 05.05.2014

УДК 316.361-027.14(477)(=214.58)

Марценюк Т. О.

РАННІ ШЛУБИ В УКРАЇНІ: ХТО І ЧОМУ ОДРУЖУЄТЬСЯ У РАННЬОМУ ВІЦІ?

У статті з'ясовано загальні тенденції поширення явища ранніх (або дитячих) шлюбів в українському суспільстві. Вивчено міжнародне і національне законодавство щодо регулювання явища ранніх шлюбів, прав дітей і репродуктивної поведінки населення України. Проаналізовано причини вступу у ранні шлюби серед українського населення загалом і ромів зокрема, а також виявлено масштаби розповсюдженості ранніх шлюбів в українському суспільстві.

Ключові слова: дитячий шлюб, ранній шлюб, українське суспільство, роми, ромська національна меншина.

Міжнародна спільнота занепокоєна світовими масштабами дитячих (або ранніх) шлюбів і їхніми наслідками для здоров'я і благополуччя дівчаток і хлопчиків. Фонд народонаселення ООН розпочав світову кампанію «Зупинимо дитячий шлюб» [22], мета якої – інформування і попередження ранніх шлюбів серед вразливих категорій населення. Хоча в Україні це явище є не настільки поширеним, як у деяких країнах світу (зокрема, Північній Африці і Південній Азії), але воно також трапляється.

Оскільки «... дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не до-

сягає повноліття раніше» [5], то дитячий (або ранній) шлюб – це офіційний або неофіційний союз двох людей, коли принаймні одній з них ще не виповнилося 18 років. Ранній шлюб – це гендероване явище, яке чинить неоднаковий вплив на дівчаток і хлопчиків. Загалом у світі кількість хлопців у ранніх шлюбах є значно меншою, ніж кількість дівчат. Наприклад, щороку 14 мільйонів дівчаток виходять заміж у віці до 18 років. А у країнах, які розвиваються, кожна сьома дівчина виходить заміж до 15 років [23].

Дівчата у ранніх шлюбах уразливі до насильства в сім'ї та сексуального насильства у стосунках, які не є рівними. Якщо вони вагітніють, то

часто зіштовхуються з проблемами ускладень під час вагітності і пологів, оскільки їхній організм не готовий до народження дитини. Вступаючи у ранній шлюб, як хлопці, так і дівчата часто змушені кидати освіту, аби заробляти гроші чи виконувати хатні обов'язки. Міжнародна правозахисна спільнота переконана, що дитячі шлюби (які можуть бути примусовими) доцільно визнавати порушенням прав людини і прав дітей.

Тематика ранніх шлюбів в українському суспільстві залишається маловивченою у сучасній соціології. Навіть надійну статистику з приводу ранніх шлюбів складно виявити, особливо серед так званих маргінальних груп населення (як-от, ромська національна меншина, яка проживає у місцях компактного поселення). Певні статистичні дані щодо репродуктивної і шлюбної поведінки української молоді вдалося отримати від Державного комітету статистики України [8; 13; 17], досліджень Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [7].

У статті представлено результати експлораторного дослідження ситуації із ранніми шлюбами в Україні загалом і в ромських громадах (які проживають компактно) зокрема. Мета статті – виявити загальні тенденції поширення явища ранніх (або дитячих) шлюбів в українському суспільстві. По-перше, вивчено міжнародне і національне законодавство з питань регулювання явища ранніх шлюбів, прав дітей і репродуктивної поведінки населення України. По-друге, проаналізовано можливі причини вступу у ранні шлюби серед українського населення загалом і ромів зокрема. По-третє, з'ясовано масштаби поширеності ранніх шлюбів в українському суспільстві.

Емпіричним матеріалом статті виступили проведені авторкою¹ у вересні-листопаді 2013 року десять глибинних інтерв'ю з жінками і чоловіками, які вступили у шлюб до 18 років (серед яких половина респондентів – роми, які проживають компактно, але осіло); 8 експертних інтерв'ю з представницями міжнародних і вітчизняних НДО, які працюють із питаннями прав ромів і/або прав дітей в Україні; експертне інтерв'ю із дослідницею шлюбів в Україні; експертне інтерв'ю із дослідницею ромського питання в українському суспільстві; чотири фокус-групи із молоддю, як жінками, так і чоловіками²

¹ У рамках дослідницького проекту про ранні шлюби в Україні, з акцентом на ромське населення, на замовлення Фонду народонаселення ООН у Києві. Як результат проекту також підготовлено інформаційний буклет про ранні шлюби в Україні.

² Проводилися окремо і стосувалися ставлення до репродуктивної і шлюбної поведінки, обговорення вражень від так званої сексуальної освіти у школі.

(у Харкові та Волинській області), включене спостереження у семінарі з ромськими активістами і активістками (з різних регіонів України – Києва, Одеси, АР Крим та інших). У тексті цитати³ з інтерв'ю подано анонімно задля збереження конфіденційності інформації.

Законодавчі аспекти прав дитини і дитячих шлюбів в Україні

Як уже було зазначено, проблема ранніх шлюбів стосується питання прав дітей і жінок. Дані світової статистики переконують, що рівень поширеності дитячих шлюбів у країнах залежить від інституційного (законодавчого) регулювання цієї проблеми [22; 23]. В Україні існує законодавство про права жінок і дітей, але не достатньо розвинуті механізми для його реалізації. Україна ратифікувала як Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) і Конвенцію про права дитини (CRC), так і низку інших основних документів із питань прав людини. У зв'язку із вступом до Ради Європи, також ратифіковано Європейську конвенцію з прав людини (1997), Рамкову конвенцію про захист національних меншин (1997), Європейську соціальну хартію (переглянуту) (2006) і Європейську конвенцію про здійснення прав дітей (2006). Окрім того, права жінок і дітей захищені відповідно до Конституції України, Сімейного кодексу, Кодексу законів про працю, а також Кримінально-процесуального кодексу.

Спеціальне законодавство стосовно прав жінок і дітей включає закони «Про охорону дитинства» (2001), «Про попередження насилля в сім'ї» (2001), «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» (2005), і «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012). У 2011 році для захисту прав дітей було запроваджено посаду Уповноваженого Президента України з прав дитини. Задля реалізації Конвенції ООН про права дитини Верховна Рада України прийняла відповідний Національний план дій на період до 2016 року [12]. Однак, опитані в рамках цього дослідження експерти вважають, що прийнята законодавча база не втілюється ефективно:

На мій погляд, ситуація в Україні ... окрім певних питань, загалом Україна має добре розроблене законодавство... Однак, його втілення – більша проблема, ніж просто факт наявності законодавства (працівниця міжнародної НДО).

³ Цитати подано мовою респонденток і респондентів: українською і російською.

Сімейні відносини в Україні врегульовані, у першу чергу, Конституцією України і Сімейним кодексом. У Конституції України (стаття 51) зазначено, що шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки і чоловіка і кожен із подружжя має рівні права і обов'язки у шлюбі та сім'ї [6]. Згідно із Сімейним кодексом і Законом «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» (2010), шлюб повинен бути зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану, і обидва майбутніх члени подружжя повинні надати український або інший національний паспорт. Релігійний обряд шлюбу і проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не мають юридичного статусу. Як зазначено у статті 74 Сімейного кодексу, якщо жінка та чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на правах спільної сумісної власності [16].

Виконуючи рекомендації Комітету ООН з прав дитини [4; 6] і Комітету Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок [1], у 2012 році у Сімейному кодексі України було піднято з 17 до 18 років мінімальний вік вступу до шлюбу для дівчат; мінімальний вік для хлопців уже становив 18 років. Однак, суд може надати дозвіл особі віком 16 років і старше право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (стаття 23) [16]. На практиці існує дві основні причини отримання дітьми до 18 років дозволу на шлюб: вагітність і релігійні переконання. Саме вагітність є найпоширенішою причиною отримання дозволу на шлюб, коли одному із подружжя ще не виповнилося 18 років.

Репродуктивні права жінок в українському суспільстві

Питання вагітності пов'язане із репродуктивною поведінкою молоді та репродуктивними правами жінок. В Україні прийнято Державну програму «Репродуктивне здоров'я нації» на період до 2015 року, основні завдання якої – це створення умов безпечного материнства; формування репродуктивного здоров'я у дітей та молоді; удосконалення системи планування сім'ї; збереження репродуктивного здоров'я населення [10]. Однак недостатнє фінансування ускладнює реалізацію і спостерігається незначний прогрес, особливо у маленьких містечках і селах, де недостатній рівень інфраструктури суттєвим чином обмежує доступ до послуг охорони здоров'я [4, с. 7; 9].

Рівень застосування контрацепції як альтернативи небажаної вагітності збільшився, однак, згідно із звітом 2010 року, спостерігається над-

звичайно високий рівень застосування засобів екстреного попередження небажаної вагітності [7, с. 123]. Загальний рівень використання контрацепції у міських поселеннях помітно перевищує відповідний рівень у сільській місцевості, зокрема коли йдеться про вживання так званих «сучасних» методів контрацепції. Вони використовуються кожною другою жінкою, яка проживає у місті, і 37 % жінок у сільській місцевості [8].

Відповідно до Цивільного кодексу України (стаття 284), фізична особа, яка досягла 14 років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги, має право на цю медичну допомогу [18] (у тому числі, і на послуги репродуктивного здоров'я, штучного переривання вагітності). Згідно із результатами дослідження «Молодь України» (проведеного у 2010 році), 61 % тих, хто вступали у статевий контакт, використовували засоби контрацепції. Однак значна частина опитаних назвали радше метод перерваного статевого акту та календарний метод (15 % і 10 % відповідно), ніж сучасні види контрацепції [7, с. 124]. Обмежений доступ до контрацепції для підлітків викликаний матеріальною залежністю від батьків, відсутністю дружнього підходу до підлітків у клініках, порушенням принципу конфіденційності медичним персоналом [19, с. 98].

У школах немає конкретного курсу чи розробленої програми щодо сексуальної освіти. Деякі аспекти сексуальної освіти (як-от, попередження ВІЛ/СНІД, хвороби, які передаються статевим шляхом, гендерні стосунки між хлопчиками і дівчатками) викладаються для 5–9 класів у рамках предмета «Основи здоров'я»⁴ [15]. Однак саме викладацький персонал вирішує, на що робити акценти і як викладати цей предмет:

Некоторые учителя своим священным долгом считали рассказать, с кем надо встречаться, как надо жить... если ты это сделаешь, ты недостойна... (студентка про середню освіту).

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [2], жінка має право на добровільне штучне переривання вагітності строком до 12 тижнів; у випадку особливих обставин аборт може бути проведено і у період вагітності між 12 і 22 тижнями. Дівчатка до 15 років мають право на переривання вагітності строком до 22 тижнів. Однак, на практиці, для жінки доволі складно отримати цю послугу через брак відповідної

⁴ Дивіться розділ «Соціальні аспекти здоров'я» у програмі курсу. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednya/serednya/navch-program/2012/nac-mensh/33.doc>

інфраструктури (у сільській місцевості) і, серед інших причин, матеріальні витрати на послугу [20]. Рівень абортів на 1000 жінок дітородного віку зменшився з 32,1 у 2000 р. до 16,6 у 2009 р., з 2001 року кількість пологів стала перевищувати кількість абортів, що є результатом покращеного доступу до контрацепції і послуг репродуктивного здоров'я [7, с. 121–122]. Позитивною ознакою є зменшення частоти абортів у дівчат-підлітків: у розрахунку на 1000 дівчат віком 15–17 років вона зменшилася протягом 1995–2009 років у 5,6 раза [7, с. 122]. Турбує той факт, що через зростаючий останнім часом вплив праворадикальних релігійних груп на державну політику, право жінок на аборт опинилося під загрозою. Церковні діячі звертаються до Верховної Ради із закликами заборонити аборти, а деякі політики (неуспішно) розробили законопроекти про заборону абортів⁵.

Дитячі шлюби: причини і поширеність

Згідно із наявними статистичними даними, ранні шлюби в Україні – доволі рідкісне явище, і кількість їх суттєво зменшилася із 1970-х років. У 1979 році 16,1 % жінок і 2,3 % чоловіків віком

За даними МІКС також можна з'ясувати зв'язок між **рівнем освіти** і раннім шлюбом: 16,6 % жінок віком 20–49 років, які вступили у шлюб до 18 років, мають лише середню освіту (на противагу 8,6 % жінкам із вищою освітою). Відмінності між рівнем **матеріального добробуту** також суттєві: 15 % жінок із найбідніших домогосподарств вийшли заміж до 18 років, тоді як серед найбагатших – такий відсоток нижче 10 % [8]. Відсоток жінок віком 15–19 років, які були вагітними чи вже мали дітей, удвічі вищий серед сільських поселень, ніж міських; доволі високий рівень народжуваності виявлено у бідніших домогосподарствах. Рівень освіти, зокрема здобуття вищої освіти, залишається суттєвим чинником рівня народжуваності, адже лише 1,8 % молодих жінок із вищою освітою народили дітей [8]. Загалом частота вагітності жінок у віці 15–19 років в Україні у 2–4 рази вища, ніж у інших європейських державах [7, с. 122].

Окрім того, ранні шлюби більше притаманні **жінкам**, ніж чоловікам. Дані за 2012 рік від Державної служби статистики України (див. таблицю) свідчать про те, що у віковій групі 16–18 років кількість заміжніх жінок перевищує кількість одружених чоловіків у 7 разів.

Таблиця. Шлюби за віком нареченої і нареченого (2012)

Загальна кількість шлюбів	Вік нареченої (років)		Вік нареченого (років)	
	До 16	16–18	До 16	16–18
556552	84 (0,02 %)	14472 (2,6 %)	1 (–)	2087 (0,4 %)

15–19 років перебували у шлюбі, вдівстві або розлучені. У 2007 році 6,6 % жінок і 3,0 % чоловіків цієї вікової групи перебували у шлюбі [14].

Відповідно до даних Державної служби статистики України, в 2012 році у **сільській місцевості** шлюби за участю підлітків до 15 років становили 0,048 % зареєстрованих шлюбів, а підлітків віком 15–19 років – 9,98 %. У містах відповідний відсоток для вікової групи до 15 років сягав 0,023 % усіх зареєстрованих шлюбів, а для віку 15–19 років – 4,84 % [17]. Окрім того, дані Мультиіндикаторного кластерного обстеження домогосподарств (МІКС) (2012–2013) засвідчують, що 11 % опитаних жінок віком 20–49 років уперше вступили до шлюбу чи співжиття до свого 18-річчя. Серед міських поселень такий відсоток становить 10 %, а у сільській місцевості – 14,5 % [8].

Відповідно до поширених у суспільстві гендерних стереотипів, жінкам важливо перебувати у шлюбі. Тому навіть молоді люди, зокрема молоді жінки, висловлюють підтримку ідеї раннього заміжжя.

...говорят, что основное предназначение женщины – оберегать очаг, дом, уют. Но забывают, что она не только женщина, а ещё – и человек, кака-то личность, хочет себя реализовать. Но девочки думают: зачем откладывать то, что все равно придется делать (студентка).

В українському суспільстві переважають подвійні стандарти щодо гендерних ролей. Існують різні очікування для жінок і чоловіків про їхнє місце у публічній і приватній сферах, а також їхній внесок у продуктивну та репродуктивну (доглядову) працю.

Ранній шлюб і материнство пов'язані із **ранньою сексуальною поведінкою**. Згідно із опитуванням громадської думки (лютий 2013 року), 7 % респондентів відповіли, що почали інтимне життя у 12–15 років, 42 % – у 16–18 років [11]. Відповід-

⁵ Наприклад, у квітні 2013 року такий законопроект подано політиками із Всеукраїнського об'єднання «Свобода», але не підтриманий Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46457 (станом на 25 жовтня 2013 року).

но до результатів аналізу судових рішень по наданню права на шлюб, загалом саме вагітність – основна причина позитивних рішень для позивачів віком 16–17 років. Однак у випадку недосягнення позивачами 16-річного віку, дозвіл дуже рідко надається, навіть у ситуації вагітності⁶.

Насильство у сім'ї – важлива, але прихована проблема в Україні [21, с. 44]. Незважаючи на те, що немає даних про гендерне насильство у ранніх шлюбах в Україні і жодна з опитаних респонденток не говорила про досвід цієї форми насильства, доцільно припустити, що у ранніх шлюбах можуть бути випадки насильства у сім'ї, пов'язані із владними відносинами, у тому числі, сексуальне і фізичне насильство.

Одна з головних проблем, яку зазначали представники і представниці ранніх шлюбів, пов'язана із недостатнім рівнем фінансової незалежності. Чимало з них поклалися на допомогу батьків, оскільки не могли собі дозволити незалежне життя. Деякі жінки у ранніх шлюбах зазначали, що їм вдалося отримати середню або вищу освіту, інші ж – не змогли завершити навчання в університеті або не мали змоги вступити до нього:

В школі две дівочки ушли из школы, поженились, родили (Студентка).

Як правило, опитані жінки у ранніх шлюбах зізнавалися, що батьки і сім'я підтримували їхній намір взяти шлюб. В Україні досі переважають патріархальні стереотипи про те, що основна роль жінки – бути дружиною і матір'ю. Тому деякі батьки раді за своїх доньок, що вони на «правильному» життєвому шляху. Однак учасниці дослідження відповідали, що вони б не порадили подругам чи сестрам рано йти заміж, адже це рішення несе чимало викликів, серед яких фінансові та психологічні питання.

Дитячі шлюби серед ромського населення України

Хоча не існує надійних статистичних даних, рівень дитячих шлюбів значно вищий саме серед ромського населення. Загалом доволі мало ромських шлюбів реєструються, частково тому, що молоді повинні надати паспорт (якого багато ромів не мають), або тому, що багатьом – до 18 років. Як зазначає працівниця міжнародної НДО: *Статистика ромів для нас – теж дуже болюче питання. Ми говоримо, що 15 років займаємося питаннями ромів. Але ми не можемо відслідкувати динаміку, що саме ми зробили. На*

сьогоднішній день держава і ми не маємо офіційної статистики по ромах.

Але якщо брати за індикатор дитячих шлюбів раннє материнство, то офіційна статистика таки підтримує цю ідею. Згідно з даними статистики народжуваності у 2011 році, 141 дівчина народила до 15 років, 55 з них – із Закарпатської області – місця найбільш компактного проживання ромів в Україні [13].

Як засвідчують результати цього та інших досліджень, серед ромського населення у певних випадках рівень незавершення навчання у школі пов'язаний із дитячими шлюбами. Однак, доцільно зазначити, що ромські дівчата у процесі отримання освіти спиняються перед такими бар'єрами як бідність, малі сподівання з боку членів спільноти щодо отримання освіти, дискримінація у системі освіти, зокрема практика сегрегованої освіти для ромських дітей. Чимало ромських сімей забирають дівчаток із школи через бідність, аби дівчата могли працювати чи доглядати за молодшими членами родини, поки батьки працюють [3]. На противагу цьому, хлопці, зазвичай за бажанням, можуть продовжувати навчання у школі.

Мужчина в ромской семье с самого рождения – это король. Королю можно все. У мальчиков есть выбор. Они могут работать, могут продолжать учиться (активістка ромської НДО).

Окрім того, дівчаток можуть не пускати до школи, аби забезпечити від загрози примусового шлюбу. Загалом дівчата стикаються із обмеженнями у свободі пересування.

Дитячі шлюби пояснюються з боку членів ромських громад як «традиція» і «природна річ». Чимало ромських дівчат вважають ранній шлюб нормальним явищем і не здатні критично виступати проти власних «традицій»:

Я жодного разу не чула нарікань від жодної жінки, жодної дівчини роми з приводу насильницьких дій на її адресу або що. У мене є відчуття, що це сприймається, на жаль, як належне. Часто нам лідери кажуть, це є наші традиції. У мене тоді одне-єдине запитання – чи може насильство над жінкою вважатися традицією або культурним здобутком? Для мене це не є аргументом. Для мене це є кричущим порушенням прав цієї жінки (активістка міжнародної НДО).

Традиційні патріархальні погляди на гендерні та сексуальні ролі сприяють відтворенню цієї практики. Наприклад, великою цінністю для ромських жінок, їхніх сімей і спільноти є цнотливість; це є причиною того, чому дівчатка виходять заміж у ранньому віці, коли значно менша

⁶ Аналіз здійснено юристкою Світланою Гусак за період 2007–2013 роки на персональне прохання.

ймовірність втратити цноту до шлюбу. Окрім того, дівчатка мусять слухатися батьків.

Якщо вихована дитина по божому, то вона має до матері прислухатися» (ромська жінка старшого віку).

Говорят, что ты должна все делать для мужа и семьи. Никакие измены. Поэтому рано выдают замуж, чтобы ни мальчики, ни девочки не гуляли» (активістка ромської НДО).

Також доцільно зазначити, що й інші важливі **соціально-економічні чинники** спонукають до ранніх шлюбів. Зокрема, брак знань про планування сім'ї, відсутність доступу до контрацепції – суттєві чинники, як і низький рівень освіти, бідність, переповнене і низької якості житло (у місцях компактного проживання ромів).

Я би хотів, аби мені дали роботу. Аби я міг би заробляти, аби жінка не просила. Наприклад, пасти коров. Або помічником. Я ходив шукать. Ніде не треба. Ходжу по мусорниках метал копаю (ромський чоловік, 20 років, 3 дітей, неграмотний, одружений у 13 років).

«Городские женщины – более-менее нормально с контрацепцией. А в сельской местности – ни одна не знала, что это такое» (активістка НДО).

Окрім того, хоча щедра **державна допомога на дітей** означає, з одного боку, збільшення кількості зареєстрованих ромських дітей, з іншого боку, деякі опитані експертки зазначали про можливість збільшення тиску на молодих дівчат і жінок стосовно заміжжя і народження дітей у ранньому віці – задля отримання державного фінансування. *«Мне очень жаль, что так происходит. Я стараюсь говорить, что не рождают они только для того, чтобы получить эти деньги. Ситуация такая, что это единственное средство существования семьи»* (активістка ромської НДО).

Незважаючи на відсутність статистичної інформації, з результатів інтерв'ю з ромами у ранніх шлюбах очевидно, що ромські хлопчики також мають досвід цієї практики. Як уже зазначалося, загалом в Україні ранні шлюби притаманні радше дівчаткам, ніж хлопчикам.

В окремих випадках молоді люди самі обирають собі партнера чи партнерку. В інших – шлюби можуть організовуватися за домовленістю батьків, і діти не мають іншого виходу, як погоджуватися на їхній вибір. У деяких ромських громадах України також трапляється загроза примусового шлюбу (викрадення нареченої). Одна ромська респондентка, заміжня у ранньому віці, під час інтерв'ю розповіла влас-

ну історію примусового шлюбу; зазнавши такої форми насилля, вона змушена була переїхати до іншого регіону України, адже її власне бажання вийти заміж за коханого всупереч забороні батьків і втеча з ним було сприйнято як велика ганьба для місцевої спільноти. До того ж і мама респондентки свого часу була викрадена батьком і примусово віддана у шлюб.

Високим є рівень **домашнього насильства** у ромських спільнотах. Результати дослідження Міжнародного благодійного жіночого фонду «Чіріклі» і Європейського центру з прав ромів свідчать про те, що з 240 опитаних ромських жінок – 112 (46 %) проінформували про досвід насильства у сім'ї, включаючи як фізичні, так і психологічні його форми [3]. У таких випадках органи влади і відповідні служби не здатні ефективно як попереджувати насильство, так і карати кривдників або надавати послуги жертвам.

Навіть є такі цигани – гуляє при тобі. Ти нічого не можеш сказати. Не дай бог ти прийдеши, то тебе можуть і побити, і постригти. Дуже і калікою зробити. Навіть у міліцію не можеш піти (ромська дівчина у ранньому шлюбі).

З одного боку, шлюб покликаний захищати дівчаток, але, разом з тим, робить їх залежними від власних чоловіків.

Женщина по статусу, по Библии, на положении второго места... Женщина знает свое место. Женщина – мать. Хранительница очага. Все важные вопросы решает мужчин (активістка ромської НДО).

Насамкінець слід зазначити, що ромська національна меншина України – не гомогенна, вона відрізняється всередині групи соціально-економічним статусом і рівнем освіти, що є важливими чинниками ставлення до практики ранніх шлюбів. Одна з активісток ромської НДО розповідала, що коли у минулому нормальним віком для шлюбу було 14 років, *«тепер дівчатка у деяких ромських громадах виходять заміж пізніше, в 16 чи 18 років»*.

Висновки

Кількість ранніх шлюбів в Україні поступово зменшується і характеризується малими масштабами. Загалом ранні шлюби притаманні більше жінкам, ніж чоловікам. Так, згідно з даними Державного комітету статистики України (2012 рік), заміжні жінки у віковій групі до 18 років включно становили 2,62 % від усіх заміжніх жінок. А чоловіків відповідної вікової групи майже усемеро менше (лише 0,4 %).

Дитячі шлюби притаманні радше сільській місцевості, ніж міській. Зокрема, підлітки віком 15–19 років у селах удвічі частіше одружуються, ніж у містах. Лише кожна друга мешканка міста і кожна третя мешканка сільської місцевості користується сучасними методами контрацепції. Окрім того, існує безпосередній зв'язок між рівнем освіти молоді, матеріальним становищем та одруженням.

Ранній шлюб – це гендероване явище, яке чинить неоднаковий вплив на дівчаток і хлоп-

чиків. Серед причин вступу у ранній шлюб доцільно виділити поширені у суспільстві гендерні стереотипи. В Україні ранні шлюби пов'язані із ранніми сексуальними стосунками і незапланованою вагітністю. Вразливою соціальною категорією до ранніх шлюбів вважається ромська національна меншина України, особливо ж ті роми, які проживають компактно. Дитячі шлюби серед дівчат і хлопців ромської меншини спричинені патріархальними традиціями, а також бідністю.

Список літератури

1. Заключні коментарі Комітету з ліквідації дискримінації щодо жінок [Електронний ресурс] // Україна, 45 сесія, 18 січня – 5 лютого 2010 р. – Режим доступу: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/cedaws45.htm> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
2. Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-ХІІ від 19 листопада 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
3. Коментарі Європейського центру із прав ромів і Міжнародного благодійного жіночого фонду «Чіріклі» стосовно ситуації в Україні // Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок / Україна, 45 сесія, Женева, 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/ERRC_Ukraine45.pdf (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
4. Комітет ООН з прав дитини. Заключні спостереження: Україна. 56 сесія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/crcs56.htm> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
5. Конвенція про права дитини (1989) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення 10.12.2013). – Назва з екрана.
6. Конституція України (1996) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/content/chapter02.html> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
7. Молодь та молодіжна політика в Україні: соціально-демографічні аспекти / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 243 с.
8. Мультиіндикаторне кластерне обстеження домогосподарств (МІКС): Попередні результати. – Державний комітет статистики України, ЮНІСЕФ: Київ, 2013. – 20 с.
9. Нерівні можливості дітей в Україні: аналіз та рекомендації для політики (на основі моніторингу щодо економічної нерівності домогосподарств та доступу дітей до послуг соціальної сфери) / [Л. М. Черенько, С. В. Полякова, В. С. Шишкін та ін.]. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2011. – 48 с.
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної програми “Репродуктивне здоров'я нації” на період до 2015 року» від 27 грудня 2006 р. № 1849 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1849-2006-%D0%BF> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
11. Прес-реліз Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), 11.03.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=144&page=4> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
12. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1065-17> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
13. Розподіл народжених за віком матері по регіонах у 2011 році [Електронний ресурс] / Діти, жінки та сім'я в Україні : статистичний збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/druk/publicat/kat_u/publposl_u.htm (дата звернення: 12.11.2013). – Назва з екрана.
14. Світові дані по шлюбах 2008 ООН, Департамент економічних і соціальних зв'язків; напрямок, пов'язаний із населенням. (POP/DB/Mar/Rev2008) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/esa/population/publications/WMD2008/WP_WMD_2008/Data.html (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
15. Сексуальне виховання у школах є і повинне бути – лікарі. 16.08.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25077491.html>. – Назва з екрана.
16. Сімейний кодекс України N 2947-III (дата звернення: 10.01.2002) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 10.12.2013). – Назва з екрана.
17. Статистика населення. Державна служба статистики України (ДССУ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://database.ukrcensus.gov.ua/MULT/Dialog/statfile_c.asp (дата звернення: 12.11.2013). – Назва з екрана.
18. Цивільний кодекс України 16.01.2003 № 435-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 25.10.2013). – Назва з екрана.
19. Ярманова Г. Право на вибір: вплив релігійних правих на репродуктивну політику в Україні / Галина Ярманова // Гендер, релігія і націоналізм в Україні. – К., 2012. – 150 с.
20. Abortions and Contraception in Ukraine: Strategic Assessment of Questions, Policy, Programmes and Researches. Report and Recommendations. – К. : Ministry of Health of Ukraine, World Health Organization, 2008. – 84 p.
21. Alternative Report to CEDAW, prepared by the network of organizations by the initiative of Women's Consortium of Ukraine” [Electronic resource] / K.: Women's Consortium of Ukraine, 2008. – Mode of access: http://www2.ohchr.org/english/bodies/cedaw/docs/ngos/WCU_Ukraine45.pdf (дата звернення : 25.10.2013). – Title from the screen.
22. End Child Marriage, UNFPA [Electronic resource] . – Режим доступу: <http://unfpa.org/endchildmarriage> (дата звернення: 10.12.2013). – Title from the screen.
23. Girls Not Brides [global partnership of more than 300 civil society organisations committed to ending child marriage and enabling girls to fulfil their potential] [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.girlsnotbrides.org/about-child-marriage> (дата звернення: 10.12.2013). – Title from the screen.

T. Martsenyuk

EARLY MARRIAGE IN UKRAINE: WHO AND WHY MARRY AT A YOUNG AGE?

In an article the general trends of the early (or child) marriage in the Ukrainian society are clarified. International and national legislation to regulate the phenomenon of early marriage, children's rights and reproductive behavior of the population of Ukraine is studied. The reasons for entry into early marriage among the Ukrainian population in general and the Roma people in particular are revealed; the extent of the prevalence of early marriage in the Ukrainian society is analyzed.

Keywords: child marriage, early marriage, Ukrainian society, Roma people, Roma national minority.

Матеріал надійшов 26.03.2014

УДК [316.47-027.555]:352.07

Лиховид Д. О.

СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ САМООРГАНІЗАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Здатність територіальної громади до самоорганізації визначається низкою чинників, залежить, зокрема, від норм та інституцій, які створені та діють у громаді. Важливими факторами, що впливають на здатність громади до створення стабільно чинних інституцій, які слугують подоланню дилеми колективної дії, можна вважати: історичні фактори (Р. Патнам), ставку дисконтування (Е. Остром), а також розмір територіальної громади (Г. Зіммель, М. Олсон) тощо.

Ключові слова: територіальна громада, самоорганізація, колективна дія, ставка дисконтування.

В українському суспільстві на нинішньому етапі відбувається нівелювання ролі територіальних громад у вирішенні місцевих питань, а також низький рівень самоорганізації в таких громадах [8]. З одного боку, самоорганізацію у громаді можна розглядати як процес, що вимагає від кожного члена громади вносити свою частку або відмовлятися від частини індивідуального блага задля задоволення спільного блага. З другого боку, на думку Г. Хардіна, самоорганізацію в суспільстві можна розглядати як «здатність системи зберігати і підвищувати свою стійкість, як процес створення, відтворення, удосконалення організації системи, як власне природі явище – процес руху організації

від простої до складної» [10]. Здатність українських територіальних громад до самоорганізації суттєво обмежує проблема колективної дії у громаді, тобто така ситуація, в якій неузгоджені дії учасників не завжди призводять до оптимального результату, якого можна досягти. Для розуміння процесів самоорганізації в суспільстві необхідно виявити ті соціальні чинники самоорганізації, завдяки яким система зберігає здатність до життя та розвитку.

Сучасною вітчизняною наукою проведено низку досліджень окремих аспектів самоорганізації та активізації територіальних громад (О. Бень [1], І. Лисенко [4], Т. Семигіна [9], В. Сусак [11], М. Яценко [14]). Однак у цих